

TALLINNA ÜLIKOOL

Anna Gubskaja, Katrin Lumiste, Ly Määr, Pamela Rannamets, Polina Pototskaja, Triin Laas

VÄRVID KEELES JA KULTUURIS - KEELERÜHM

ELU projekti portfoolio

Juhendajad: Mari Uusküla,
Merilyn Meristo

Tallinn 2021

SISSEJUHATUS

Kõik, kes on vähegi tutvunud maailma ajaloo ja teiste rahvaste kultuuridega, võivad ilmselt ühiselt kinnitada, et must-valget või värvitut kultuuri pole olemas. Reisikirjad, fotograafia, ajalehed ja televisioon on andnud suure panuse, et usume ka nägemata: Indias linnade tänavad on värvikirevad, Vahemeri on meelitavalt sinine, talvine Lapimaa on valgelt vaikne ja planeet Marss on punane (kuigi tegelikult on oranž). Itaallaste iseloomustamisel jääb vist ühest või kahest värvist väheks, sest neid iseloomustatakse nende käitumise ja žestikuleerimise põhjal värvikatena. Värvid on meie ümber ja enamjaolt me ei pane nende olemasolu või puudumist tähelegi. Kui keegi ütleb pilvise ja sompus päeva kohta hall päev, teab kuulaja täpselt, millest jutt ega hakka enamjaolt juurdlema selle üle, mitut värvi tegelikult näha on. Või kui mõnda inimest iseloomustatakse halli hiirekesena, ei lähe ilmselt tal sel päeval seljas olev sinepikollane kampsun kuidagi arvesse. Värvidega seostame oma keeles nähtavat ja nähtamatut, tuntavat ja tajutavat. Värvid suunavad meie otsuseid, millist autot osta või millist kleiti kindlasti mitte osta. Küsimus võib olla siinkohal maitstes või hoopis praktilises eelistuses. Võime kinnitada, et värvid on meile lõpmata tähtsad. Kui küsida, kuidas seda tähtsust mõõta, siis on selleks kasutatud väga leidlikult mitmeid viise (uuringute nimekiri ja iseloomustus). Meie grupp otsustas oma panuse anda keeles kasutusel olevate värviväljendite uurimisega. Eesti keeles teame, et võib minna kadedusest roheliseks ja süüdlasliku pilgu taga on must südametunnistus. Aga kas see on ainult meie kultuuriruumile omane või leiab musta südametunnistust ka mujalt? Kasutame kultuuri iseloomustava vahendina keelt ja proovime välja selgitada, milliseid sarnasused on meil viie teise keeleroumi – soome, inglise, vene, itaalia ja hispaania keelega. Loodame, et pakume selle väikese stardipakuga võimaliku suuna, kuhu edasi minna.

TEADUSKIRJANDUSE ÜLEVAADE

Meie töö jaoks läbi töötatud teaduskirjanduse valikus sai määravaks asjaolu, rühmaliikmed õpivad väga erinevatel erialadel: tõlkimine, alusharidus ja haridusteadused, Itaalia keel ja kultuur. Kuna meie eesmärk oli leida kultuuriüleseid sarnasusi värviväljendites, siis võtsime peamiselt uurimise alla värvimetafooride ja nende tõlkimisega seotud allikad. Vaatame ka veidi teooriaid üldiselt metafooride kujunemise kohta keeles ning kas neid on võimalik õpetada.

Värvimetafooride loomine

Siin peatükis vaatleme, kuidas kujunevad värvimetafoorid keeles. Alustame ülevaatega artiklist „Feeling Blue or Seeing Red? Similar Patterns of Emotion Associations With Colour Patches and Colour Terms.”

Erinevates kultuuritraditsioonides ja keeltes kasutatakse värve emotsioonide ja meelesisundite edasiandmiseks: ollakse kadedusest rohelised, pulmas kannab pruut valget, matustel kannavad kõik musta jne. Peab aga olema tähelepanelik ning eristama siinkohal kahte asjaolu: „kadedusest roheline olemine” tähistab keelelist lähenemist ja teised kaks viitavad värvide tajumist mingis kontekstiga seoses. Keele ja taju rollidest metafooride uurimisel on räägitud mitmes võtmes. Kontseptuaalne metafooriteooria rõhutab keele olulisust värvide ja tunnete seoses. Selle teooria kohaselt on abstraktsed kontseptsioonid (nt emotsioonid, tujud, tajutavad olukorrad) seotud konkreetse olukorra ehk konkreetse värviga. See seos aitab inimestel paremini sõnastada oma kogemusi. Näitena saab siin tuua seose valge ja helge tunde vahel. Mida pikema aja jooksul sellised seosed kasutusel on, seda kindlamini kinnituvad nad keelde ja seda iseseisvamaks need muutuvad. Nii ei tegele väljendi kasutamisel keegi enam eriti küsimusega, miks peaks kadedusest just roheliseks minema. Teisele poole jääb uurimisviis, mis tegeleb otseselt värvide ja emotsioonide seosega. Näiteks meie projekti taju- ja kultuurigrupi tulemused annavad sellist informatsiooni autoostjate kohta – milline on värvivaliku ajend ja millega see seostub ning mis emotsioon, ese või materjal seostub inimestel konkreetse värviga.

George Lakoff kutsub oma artiklis „The Neural Theory of Metaphor” üles kaasa mõtlema, millist rolli mängivad metafooride loomisel aju ja neuronite süsteem. Ta ütleb, et ajutegevuse mõistmisel jõuame vastusteni sellistele küsimustele, nagu: Miks metafoorilise kõne analüüsimine on sama kiire kui mittemetafoorilise kõne analüüs? Miks mõned mõtted on metafooridena esitatuna arusaadavad ja teised mitte? Millist rolli mängivad kontseptuaalsed metafoorid abstraktsetes kontseptsioonides jne. See oleks üks järjekordne huvitav lähenemine temale ja järjekordne märk teema interdistsiplinaarsusest, sest saavad kokku ajuteadus ja lingvistika.

Vaatame nüüd, kas ja kuidas õpetatakse lastele metafoore. Siinkohal võtame aluseks artikli „Teaching children to create metaphorical expressions.”

Artikli aluseks on uuring, mis viidi läbi nelja lapsega. Eesmärk oli õpetada metafoore. Metafoorkeelt kasutatakse kujundkeelena igapäevaelu väljendite rikastamiseks ning seetõttu tuleks nende loomist ja kasutamist õpetada juba lastele. Metafoorsetes väljendites kasutatakse ülekantud tähendusi teiste objektidega võrdluses. Näiteks: Jake on pilvelõhkuja ehk Jake on eriti pikk poiss. Uuringust selgus, et korduv näitlik õpetamine oli laste metafoorsete väljendusoskuste õpetamisel tulemuslik. Lapsi õpetati metafoorkeelest aru saama ning seejärel sarkastilist keelt tundma õppima ja looma. Esmalt õpetati otsima sarnaseid omadusi, mis antud objekti iseloomustaksid, näiteks, mis esemed meenuvad punase värviga. Seejärel neid võrdlema ja üle kandma teise tähendusse. Näiteks Sul on punane t-särk/sul on tomatikarva t-särk ehk värvi asemel kasutada sama värvi eseme nime. Kui lastel on võime ette kujutada erinevat värvi esemeid ja neid omavahel võrrelda, siis on neil võime luua ka erinevaid metafoore. Metafooride loomisel tuleks kasutada lastele tuttavaid sõnu ja esemeid, kuna muidu nad ei mõista metafoori tähendust ja sisu ning see tuleb muuta neile arusaadavaks.

Värvimetafoorid ja nende tõlkimine

Järgmine peatükk on kokkuvõte Mari Uusküla ja Anu Kalda artiklist „The Role of Context in Translating Colour Metaphors: An Experiment on English into Estonian Translation.”

Väidetakse, et metafoorid mängivad olulist rolli inimese tunnetusel ja sotsiaalsetel tegevustel. Lakoff nägi nt metafoori kui mõtlemisviisi. See nõuab kahte maailma tundmise viisi: esiteks teadmisi teemast: missugused omadused on olulised ja tähenduslikud ning millisest osast tuleks midagi välja lugeda. Teiseks tuleb teada, mida see võiks sümboliseerida. Seega, värviterminite kasutamist antud väljendis tuleb uurida lähtuvalt rääkijatest konkreetsetes keeles. Värvimetafooride tõlkimisel tuleb silmas pidada keele, tõlke ja kultuuri ristumispunkti, sest nad kõik on omavahel seotud. Kultuurispetsiifiliselt laetud metafoore on raske tõlkida. Selliste tõlgete puhul on oluline meeles pidada, et loeb sisu, mitte originaalvorm (sõnastus).

Värvide tähendused on ka kultuuriti erinevad. Eriti tuleb seda silmas pidada vanasõnade, rahvatarkuste ja metafooride puhul. Värvimetafooridel on sümboolne tähendus, mis tavade järgi kuulub kultuurilisse pärandisse. Et tabada õiget keeleülest vastet on vaja kultuuriülest analüüsi värvi tähendusest algkeeles. Kaasaegne metafooriteooria rõhutab konteksti olulisust (Nt De Knop). Veel enam, üks asi on kogu keele rääkijate kogukond, teine asi on keeleline kontekst (nt punane on lääneriikides sageli seotud armastusega, kirega, kuid tavaolukorras seostub pigem vihaga).

Wierzbicka leiab, et värvide tajumine on üldiselt sama kõikides inimgruppides, aga värvidele omistatud kontekst on erinevates kultuurides erinev, kuid leiab ka üllatavaid sarnasusi.

Traditsiooniline lähenemine metafooride tõlkimisele on olnud normatiivne/reeglitel põhinev, et tõlkimisel jääks metafoor võimalikult originaalilähedaseks. On ka kirjeldav lähenemine, mis järgib kognitiivlingvistikat ja kirjeldab, kuidas tõlked “tegelikult on” ja see võimaldab uurijatel näha, kuidas tõlked on tegelikult tehtud, mitte kuidas neid peaks tehtama. Üks võimalik areng kirjeldavast lähenemisest on, et see lähtekeele tõlge pannakse tema kultuuri ja seda uuritakse vastavalt selle tähtsusele ja vastuvõetavusele sihtkeeles. See võimaldab uurijatele seletada tavaolukorras anomaalseid või valesid tõlgendusi.

Värvidega seotud kontseptsioonid on sõnastikes sageli ebaõiged. Artikli autorid soovivad värvide tõlkijatel esitada tõlkevasted kultuuriliselt olulistesse värvimetafooridesse. Akadeemilises kirjanduses ei viidata iga kord otsetõlkele kui valele metafooritõlkele, aga neid võetakse pigem kui uusi metafoore. Väidetakse, et kui metafoor tingib erinevaid assotsiatsioone erinevates kultuurides, peaks otsesõnaline tõlge kõrvale jääma, v.a. siis, kui kultuurispetsiifilist lähtekeelt tuleb rõhutada. Sel juhul on lisaseletus nõutav – autorid sellega ei nõustu, sest kultuuride erinevus segab otsetõlke mõistmist.

Anu Kalda on ka uurinud, milliseid strateegiaid on tõlkijad kasutanud värvimetafooride tõlkimisel inglise keelest eesti keelde. Empiirilises uuringus osalesid 21 professionaalset tõlkijat, kelle emakeeleks on eesti keel ja kellel on vähemalt 2-aastane tõlketöö kogemus. Osalejatele esitati neli teksti, mis sisaldasid kokku 43 tajumetafoori, nendest 21 värvimetafoori. Tekstid sisaldasid nii kultuurispetsiifilisi metafoore (mis on vaid lähtekeelele omased) kui ka kultuuriüleseid metafoore. Ülesande täitmiseks said osalejad kasutada veebiallikaid. Tõlkeprotsessi analüüsiks oli kasutatud Translog II klahvivajutuse logijat ja pilgujälgimise tarkvara Miramatrix. Pärast tõlkeülesande täitmist järgnesid retrospektiivintervjuud. Intervjuu käigus selgitati välja osalejate sotsiaalne ja professionaalne taust. Samuti uuriti, kas osaleja on elanud riigis, kus ametlikuks keeleks on inglise keel. Muuhulgas ilmnes, et osalejad kasutasid veebiallikaid sagedamini, tõlkides värvimetafoore. See viitab sellele, et värvimetafoorid võivad olla kultuuri- ja keelepõhisemad kui näiteks temperatuuri, maitse ja lõhna metafoorid, kuna värvid omavad eri keeltes erinevaid konnotatsioone, seega muutub värvimetafooride tõlkimine keerulisemaks.

Nii loodame, et meie töö käigus tekkinud väikesest andmebaas võiks olla aluseks juba suuremale andmebaasile, mis oleks abiks tõlkijatele ja lingvistidele.

Kasutatud kirjandus:

Cortés, A.I.R. & Cobos, F.J.M. & Tarbox, J. (2018). *Teaching children to create metaphorical expressions. International Journal of Psychology and Psychological Therapy*. 18. 27-38.

Jonauskaite, D., Parraga, C. A., Quiblier, M., & Mohr, C. (2020). *Feeling blue or seeing red? Similar patterns of emotion associations with colour patches and colour terms. i-Perception*, 11 (1), 1–24.

doi:10.1177/2041669520902484

Kalda, A. & Uusküla, M. (2019). *The Role of Context in Translating Colour Metaphors: An Experiment on English into Estonian Translation*.

https://www.researchgate.net/publication/338683166_The_Role_of_Context_in_Translating_Colour_Metaphors_An_Experiment_on_English_into_Estonian_Translation

Kalda, A (2020). *Translating perception metaphors. A process-based approach. Philologia Estonica* 5 (2020)

<https://doi.org/10.22601/PET.2020.05.04>

Lakoff, G. (2008) *The Neural Theory of Metaphor. The Metaphor Handbook* (2008), UC Berkeley

<https://escholarship.org/uc/item/9n6745m6>

UURIMUSE KIRJELDUS

“Värvid keeles ja kultuuris” on jätkuprojekt, mis uurib teaduslike meetoditega igapäeva keelekasutust läbi värviväljendite. Värvide mõju on sageli alateadlik ja väljendites kasutatavad värvid aitavad avada keelekasutaja maailmapilti, mis lõpuks kujundab ka ühiskonna hoiakuid, millest ja kuidas räägitakse üldisemalt kultuuriruumis.

Meie grupi eesmärk oli küsitleda kuue keele rääkijaid - eesti, inglise, vene, itaalia, hispaania ja soome - ülesandega tuua välja nii palju värvidega seotud fraase, kui küsitletud teavad. Küsimustiku eesmärgiks oli saada võrdlev ülevaade millised on levinumad värvidega seotud väljendid erinevates keelegruppides. Pärast keeleüleste fraaside välja sõelumist vaatlesime lähemalt laiemalt levinud väljendite etümoloogiat.

PROJEKTI TEGEVUSKAVA

Tegevuste lühikirjeldus	Toimumise aeg	Vastutav isik
Idee sõnastamine	16.09	Kõik liikmed
Värvi metafooride kirjapanek kuues keeles	17.09	Kõik liikmed
Teadusartiklite otsimine ja tutvumine	17.09-	Kõik liikmed
Eesmärgi sõnastamine, uurimisküsimuste püstitamine, metoodika väljatöötamine	30.09	Kõik liikmed
Pilootuuringu korraldamine	30.09-03.10	Kõik liikmed
Vahenädala kokkuvõtte ankeet	19.10	Kõik liikmed
Küsitluse korraldamine kuues keeles, ankeetide tõlkimine, levitamine.	14.10	Kõik liikmed
Küsitluse tulemuste analüüs	13.11	Katrin ja Pamela, Anna, Polina
Küsitluse kokkuvõtte ja uurimisküsimuse analüüs, meediakajastuse võimaluste kaardistamine	24.11	Kõik liikmed
Portfoolio koostamine	09.12	Kõik liikmed
Väljendite etümoloogia uurimine Ühisesitluse ettevalmistamine teiste gruppidega	09.12	Ly Määr Triin
Portfoolio esitamine juhendajatele	10.12	Triin
Esitlus	15.12	Kõik liikmed
Tulemuste visualiseerimine ja levitamine/meediakajastus	detsember 2021-jaanuar 2021	

TULEMUSTE ANALÜÜS

Taustaandmed

Küsitluses osales kokku 92 inimest, nendest 36 eesti, 16 itaalia, 15 vene, 8 soome ja 7 hispaania emakeelega isikuid. Inglisekeelsele küsimustikule vastas 9 inimest, kellest vaid üks valdas inglise keelt emakeele tasemel. Kuna projekti eesmärgiks on uurida levinumad värvidega seotud väljendid emakeele kandjate seas, otsustati jätta ingliskeelsed vastused tulemuste analüüsist välja. Seega põhineb tulemuste analüüs 83 osaleja vastustel.

Küsitluses osales 61 naist ja 20 meest, 2 osalejat ei soovinud oma sugu avaldada. Vastajate keskmine vanus on 27 aastat, noorim vastaja on 15 aastat vana ja vanim 47 aastat vana.

Enam esindatud rahvused on eestlased (42), itaallased (16), soomlased (8) ja venelased (8). Ülejäänud rahvused on hispaanlased (4), mehhiklased (2), leedukas, tatarlane ja kolumbialane.

Haridustaseme järgi jagunesid vastused järgmiselt: kõrgharidus – 50 inimest, keskharidus – 20 inimest, kutseharidus 8 – inimest, põhiharidus – 5 inimest.

Küsitluse tulemuste põhjal vastasime järgmistele uurimisküsimustele:

- Millised on levinumad kultuuriülesed väljendid?
- Milliseid värve väljendites kasutatakse; milliseid värve leidub vähem/üldse mitte?

Levinumad kultuuriülesed väljendid

Küsitluses osalejad pakkusid kokku välja 238 erinevat väljendit. Uurides väljendite kultuuriülesust tõlkisime neid eesti keelde ning võrdlesime omavahel. Lisasime väljendit kultuuriüleste väljendite nimekirja siis, kui see ilmus vähemalt kolmes keeles. Kokku saime 9 erinevat kultuuriülest väljendit ning 2 kultuuriülest värvinimetust, mis kujutavad endast kas liitsõna või sõnapaari.

	Väljend	Vastajate arv	Keeled
1	Läbi roosade prillide	23	Eesti, hispaania, itaalia, vene
2	Kadedusest roheline	18	Eesti, soome, hispaania, itaalia, vene
3	Must turg	12	Eesti, soome, itaalia, vene
4	Sinivereline	11	Eesti, itaalia, vene

5	Must huumor	7	Eesti, hispaania, vene
6	Valgekrae	7	Eesti, itaalia, vene
7	Sinikrae	6	Eesti, itaalia, vene
8	Häbist punane	3	Hispaania, itaalia, vene
9	Rohelist tuld näitama/saama	3	Hispaania, itaalia, vene

Tabel 1. Kultuuriüleused väljendid

	Värvi nimetus	Vastajate arv	Keeled
1	Tulipunane	5	Eesti, soome, itaalia
2	Süsimumust	6	Eesti, soome, hispaania, itaalia

Tabel 2. Kultuuriüleused värvide nimetused

Kõige levinumaks kultuuriüleseks väljendiks osutus väljend „Läbi roosade prillide“. Väljendit mainiti neljas keeles (eesti, hispaania, itaalia ja vene) 23 korda. Ainuke väljend, mis ilmus kõigis uuritud keeltes on „Kadedusest roheline“. Oma vastustes mainisid seda 18 osalejat. Esikolmiku lõpus asub väljend „Must turg“, mis ilmus 12 korda neljas keeles (eesti, soome, itaalia ja vene).

Kuigi projekti eesmärgiks oli selgitada välja vaid levinumad värviväljendid, saime küsitluse vastustes ka mitmeid liitsõnadest või sõnapaaridest koosnevaid värvinimetusid. Nendest kultuuriulisteks osutusid „Tulipunane“, mida mainiti 5 korda eesti, soome ja itaalia keeltes ning „Süsimumust“, mida mainiti 6 korda eesti, soome, hispaania ja itaalia keeltes.

Levinumad värvid

Levinumaks värviks, mida väljendites kasutati, osutus must värv. Musta värviga pakuti 54 erinevat väljendit. Mustale värvile järgneb punane, millega pakuti 39 erinevat väljendit. Kolmas levinum värv on valge, millega pakuti 32 erinevat väljendit. Samuti osutusid populaarseks sinine ja roheline värv, millega pakuti 28 ja 25 erinevat väljendit.

Vähim levinumateks värvideks osutusid oranž (2), pruun (2) ja lilla (5).

Otsene ja kaudne tähendus

Vastustes esinesid värviväljendid nii kaudses kui ka otseses tähenduses, kuid kaudne tähendus oli palju levinum. Näiteks väljend “punane nagu vähk” kaudses tähenduses esines nii eesti, kui ka vene keeles. Aga väljend “roheline mets” on kasutatud otseses tähenduses.

	Keel	Otsene tähenduste arv	Kaudse tähenduste arv
	Eesti keel	75	100
	Vene keel	15	52
	Soome keel	20	18
	Itaalia keel	8	47
	Hispaania keel	14	36

Tulemuste taust

Küsitlustulemuste tausta kajastuse valisime levinumate vastuste etümoloogiast lähtuvalt. Uurimisküsimused, millele keskendusime ja võimalikult ammendavat vastust anda proovisime, olid järgmised: värviväljendi esmakordne mainimine; fraasi või sõna etümoloogiline päritolu; kontekst, millega seoses väljendit kasutatakse ja/või selle tähenduse teisenemine. Tulemused olid järgmised:

Must turg	Musta Pörssi	Mercato nero		Чёрный рынок
-----------	--------------	--------------	--	--------------

Must turg on “Eesti keele seletava sõnaraamatu” järgi kõige lihtsamalt öeldes ebaseaduslik ostu-müügiskeem (1). Ei ole ühte kindlat musta turgu, on erinevad turud, näiteks kunsti, ravimite ja kehaosade, narkootikumide, taimede ja loomade, vääriskivide, tuumatehnika, relvade, alkoholi, transpordi (litsentsita taksod) (2). Levinud on veel hall ja valge turg angloameerika kultuuriruumis. Hall turg, esmamainiti 1934.a, tähendab kaupade mitteametlikku turgu, kus kaupu müüakse mitteametlike varustajate kaudu; valge turg, 1943. aastast aga tähistab autoriseeritud kaubavahetust, mis on normeeritud või millega varustamine on mingil muul moel piiratud (58, 59, 80).

Merriam-Webster sõnastiku järgi võib paigutada sõna esmamainimise aastasse 1727, kui seda kasutati ostu või müügitegevusena mustal turul (4). 17. sajandi alguses madalmaade ja portugali kaupmehed tulid Hiinast tagasi teelaadungitega ja selle raskesti kättesaadavus muutis tee kohe ihaldusväärseks luksuskaubaks. Suurbritannias pandi imporditud teele peale kohe kõrged maksud, mis muutis tee ostmise väga kalliks. See kujundas kiiresti nõudluse ebaseaduslikult teega kauplemise järgi, sest kaupmehed said müüa rohkem teed ja vältida makse. (6) Nimisõnana on esmakordselt märgitud kasutusajaks 1931 (4), mis märgib ebaseadusliku tegevuse kohta või illegaalset tegevust ennast. Illegaalne tegevus hoogustus eriti enne ja teise II ms sõja ajal, mil must turg sai järjest laiema kõlapinna. Lisaks võiks ära märkida, et Venemaal, Permis oli suur, samanimeline kaubandustegevuse keskus, mis tegutses pea sajandi. Püsti pandi Musta turu nimeline kauplemispaik 1802. aastal, millest üks kauplemismaja on säilinud tänaseni. (5) Eraldi musta turu kujunemise lugu igapäevakäibes võiks vaadata veel Nõukogude Liidu majandustingimustes kujunenud defitsiidi taustal (7).

Kasutatud kirjandus:

1. [\[EKSS\] "Eesti keele seletav sõnaraamat" 2009 \(eki.ee\)](#)
2. Encyclopedia of Business in Today's World by Charles Wankel (z-lib.org) lk 150-155).
3. Analogy in Word-formation A Study of English Neologisms and Occasionalisms. by Mattiello, Elisa (z-lib.org)
4. [\[Black-market Definition & Meaning - Merriam-Webster\]](#)
5. [Чёрный рынок \(Пермь\) - это... Что такое Чёрный рынок \(Пермь\)? \(academic.ru\)](#)
6. [Black Market | Encyclopedia.com](#)
7. [Kaubandus Nõukogude Liidu ajal \(khk.ee\)](#)

Sinivereline		Avere il sangue blu		(девушка) голубых кровей
--------------	--	------------------------	--	-----------------------------

Sinivereliseks peetakse kõrgemast soost isikut, aadlikke (1). Selle väljendi päritolu jõuab tagasi Hispaaniasse, aega kui maurid, islamisõdalased valitsesid hispaania üle viie sajandi vältel. Nende valitsemisaja lõpupoole, hakkasid Kastilia hispaanlastest aadlikud ennast eristama tumedanahalisematest mauridest ja võtsid enda eristamiseks käibeale fraasi *sangre azul* ehk "sinivereline". Kõige lihtsamalt öeldes viitab see tõigale, et hispaania aadlikel oli mauridest nii palju heledam jume, et nende veresooned kumasid naha alt sinakana. Puhastverd Kastilia aadlikuid hakatigi nimetama siniverelisteks, misjärel teised Euroopa riikide kõrgest soost perekonnad võtsid selle termini ka enda kirjeldamiseks kasutusse. Täna on see fraas näiteks Suurbritannias teinud

läbi huvitava teisenemise: kõrgeima prestiižiga ülikoole nagu Oxford ja Cambridge, kus käivad kõrgest soost üliõpilased, on hakatud nimetama “blue-brick universities” (2). (Kõiki ülejäänud ülikoole võib-enam vähem nimetada “redbrick”. Nimetus pärineb kuninganna Victoria ajast, levinud tollase ülikoolihoone ehitamiseks kasutatud tellise värvi järgi (3).

Kasutatud kirjandus:

1. [Otsing \(sonaveeb.ee\)](http://sonaveeb.ee)
2. [lk 98 The Facts on File Encyclopedia of Word and Phrase Origins, Fourth Edition (Facts on File Writers Library) by Robert Hendrickson]
3. [What is a red brick university? List of red brick universities - The Uni Guide](#)

Sinikrae		Coletti blu		синие воротнички
----------	--	-------------	--	------------------

Sinikrae mõiste pärineb allikate järgi aastast 1929. Argikeeles tähendab see lihttöö tegijat, tootvat või teenindavat tööd tegevat inimest (1). Nimetus tuleneb vastavast riietusest, mida töölised kandsid. Sinist tooni teksas või teksalaadne riie šambree oli mugav ja vastupidav, seega sobis musta ja pingutust nõudva töö tegemiseks hästi. (2)

Ülekantud tähenduses võib “sinikrae” väljendada inimest, kes eelistab või esindab lihtsat maitset või et ta on pigem vahetu, usaldusväärne ja töökas, kui et esineja või esile trügija (3).

Kasutatud kirjandus:

1. [Otsing \(sonaveeb.ee\)](http://sonaveeb.ee)
2. [blue-collar: meaning, origin, translation - WordSense Dictionary](#)
3. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/blue-collar>

Valgekrae		Colletti bianchi		белые воротнички
-----------	--	------------------	--	------------------

Väljend “valgekrae” on esmakordselt märgitud kirjalikes allikates aastal 1911, seega kaheksateist aastat varem kui selle vastand “sinikrae”. Valgekrae tähendab kõnekeeles vaimset tööd tegevat ametnikku või teenistujat, aga ka usuga tegelevat inimest (2). “Valgekrae” tähistab tõika, et töötaja võib riietuda väljapeetult, ei pea kandma eraldi tööriideid või kasutama kaitseriietust (1). Briti inglise

keeles vastab valgekraele termin “black coat” ehk siis “mustkuub” või “mustakuuline”, kui seda võiks eesti keelde tõlkida (3).

Kasutatud kirjandus:

1. [White-collar Definition & Meaning - Merriam-Webster](#)
2. [Otsing \(sonaveeb.ee\)](#)
3. [lk 887 The Facts on File Encyclopedia of Word and Phrase Origins, Fourth Edition (Facts on File Writers Library) by Robert Hendrickson]

Kadedusest roheline	Mustasukkaisuud esta vihreä	Essere verde dall'invidia	Verde de la envidia	Позеленеть от зависти
---------------------	-----------------------------	---------------------------	---------------------	-----------------------

Kadedus on üks neid isikuomadusi, mis on tõenäoliselt inimesega aegade algusest kaasas käinud. Ka kümnes käsus on kadedus üks seitsmest surmapatust. Kadedusega seostatakse rohelist värvi laiemalt alates 16. sajandist tänu William Shakespeare'ile. Oma kuulsas teoses “Veneetsia kaupmees” kirjeldas ta *rohesilmset kadedust*, “Othellos”, aga on tegu *rohesilmse koletisega*. On levinud ka arvamus, et idamaadest pärit kaunid rohelised kivid jadeiit ja nefriit olid pulbriks tambituna osaks armujoogist, mida manustati armukadedusehoos oma ihalusobjektile, kuid see teooria pole siiski laiemat kinnitust leidnud. (2)

Rohekat jumet seostasid antiikkreeklased haiguse, hirmu, armukadedusega, mis tulenes sapivedeliku ületootmisest kõhus (3).

Uurides natuke lähemalt näiteks vene keeles kadeduse (“завидовать”) värvide varjuneid, siis see ei seostu ainult sõnaga roheline. Esiteks võib öelda, et vene keele etümoloogilised sõnaraamatud seletavad kadedust sõnaga näгema (“видеть”), kaugusesse näгema (“видеть вдали”), kaugusesse vaatama jääма (“засмотреться”). Vene keeles on väljendki “kade silm näeb kaugetele” (“Завистливое око видит далеко”). On tõenäoline, et seosed tekivad “kurja silma” alusel. Puškinil on ka väljend “vikatiga kadedusepilk” (“взоры зависти косо́й”). Vene keeles on kadedus esitatud sageli ka must-valgetes värvitoonides: must kadedus (“чёрная зависть”) ja valge kadedus (“белой завистью”). (4, 5)

Muide, näiteks prantslane, ungarlane, sakslane lähevad kadedusest hoopis mitte roheliseks, vaid kollaseks või kahvatuks (1, 4). Huvitav, et just meie valitud keeltele vastanud sattusid kõik kadedusest

just rohelisteks minema (kuigi hispaania ja itaalia elanikud võivad kas kollaseks või mustaks minna) (4).

Kokkuvõtteks võib öelda, et kadedus on värvikas nähtus, kuid seda ei nähta sinisena. Ehk seetõttu, et see on külm, rahulik ja ohjeldav, kadedus on aga just vastupidi rahutust tekitav tunne (4).

Kasutatud kirjandus:

1. [Green: lk 369 The Facts on File Encyclopedia of Word and Phrase Origins, Fourth Edition (Facts on File Writers Library) by Robert Hendrickson]
2. [green-eyed monster: lk 369 The Facts on File Encyclopedia of Word and Phrase Origins, Fourth Edition (Facts on File Writers Library) by Robert Hendrickson]
3. <https://www.theidioms.com/green-with-envy/>
4. [Бодри Луиза. Сколько цветов у зависти? \(samlib.ru\)](http://samlib.ru)
5. [ЗАВИСТЬ - это... Что такое ЗАВИСТЬ? \(academic.ru\)](http://academic.ru)

Rohelist tuld näitama/saama		luz verde	Avere il semaforo verde	Давать/ дать зелёный свет
--------------------------------	--	-----------	----------------------------	------------------------------

Roheline tuli tähendab argikõnes “luba andma” ja pärineb aastast 1937. Enne seda kasutati rohelisi ja punaseid signaaltulesid raudteedel rongiliikluse korraldamiseks. Vastavate värvidega tuled olid esimest korda automatiseerituna kasutusel 1883. aastal USAs Pennsylvanias ja 1884. aasta lõpuks oli neid kasutusel juba 65 (2). Automaatne signaalsüsteem jõuab Suurbritanniasse näiteks 1902 (3).

Kasutatud kirjandus:

1. [green light | Search Online Etymology Dictionary \(etymonline.com\)](http://etymonline.com)
2. [Railroad Signal Timeline \(railroadsignals.us\)](http://railroadsignals.us)
3. [Key dates in Britain's railway history | Transport | The Guardian](http://theguardian.com)

Läbi roosade prillide		Vedere tutto rosa	Ver la vida color de rosa	(видеть все/смотреть на мир через) розовые очки
--------------------------	--	-------------------	------------------------------	--

Elu läbi roosade prillide vaatamist nähakse kui elule ülimalt positiivset või rõõmustavat vaadet, vahest ehk liigagi. Saksa filosoof Arthur Schopenhauer (1788-1860) kirjutab oma raamatus "Elutarkus" (1851) järgmist: "... kes näeb kõike mustas valguses ja on valmis halvimaks, teeb vähem vigu kui see, kes vaatab elu läbi roosade prillide". Lähtudes tõsiasjast, et ta libiseb sellest väljendist üle, tähendab, et see peab olema juba selleks ajaks hästi teada (1). See väljend on omane just inglise keelt kõnelevale kultuuriruumile, mis jõudis ühe võimalusena näiteks Venemaale alles 20. sajandi esimesel poolel lastekirjanduse tõlgete kaudu (1, 2).

Merriam-Webster sõnastik annab selle väljendi ingliskeelse esmamainimise kohta kaks eraldi daatumit. Esimene käib väljendi *roosade prillide* kohta, aastal 1844 (*rose-colored glasses*); teine, varasem märgib esimeseks kirjalikuks allikat aastast 1830 ja see tähistab väljendit *roosad okulaarid* (*rose-colored spectacles*) (3, 4). Viimaks tuleks veel märkida sõna *roosi-karva*, *roosiline* (*rosy*) väljendi enda etümoloogiast, et seda on kasutatud juba näiteks 1775 ülekantud tähenduses kui *rõõmsameelset* (6).

Vaatama läbi roosade prillide väljendi ajalugu aga läheb tagasi vähemalt aastasse 1631, mil Jan Amos Comenius sai valmis poetilise kirjutise, mille pealkirja võiks tõlkida eesti keelde kui "Maailma labürint ja südame paradiis" ("The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart"/ "Labyrint světa a ráj srdce"). Comenius, Tšehhist pärit humanist ja tänapäevase pedagoogikateaduse isa, kirjutas satiirilise-allegoorilise loo, kus palverändur satub labürinti taolisesse linna ja saab omale kaks saatjat. Üks neist esindab inimlikku teadmishimu ning teine inimlikku kalduvust tavapärastele ja pinnapealsetele mõtetele. Nad takistavad palveränduril näha reaalsust, *pannes teda nägema maailma läbi roosade prillide*, mis takistavad tal õigeid otsuseid langetada. See raamat on siiani populaarne, ja seda peetakse barokk-kirjanduse pärliks. (5)

(*vidět něco skrz růžové brýle* - väljend tšehhi keeles)

1. [Розовые очки - это... Что такое Розовые очки? \(academic.ru\)](http://academic.ru)
2. [Бианки, Виталий Валентинович - это... Что такое Бианки, Виталий Валентинович? \(academic.ru\)](http://academic.ru)
3. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/rose-colored%20glasses>
4. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/rose-colored%20spectacles>
5. [Labyrinth of the World and Paradise of the Heart - Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Labyrinth_of_the_World_and_Paradise_of_the_Heart)
6. [rose-colored | Etymology, origin and meaning of rose-colored by etymonline](https://www.etymonline.com/dictionary/rose-colored)

		roja de la vergüenza	Essere rosso dalla vergogna	краснеть от стыда
--	--	----------------------	-----------------------------	-------------------

Näost häbist punaseks minema on väljend, mis tähistab füsioloogilist efekti ning on tõlgendatav sõna otseses mõttes. Punase värvi kasutus on selge: puna ilmub näkku siis, kui inimene tunneb tugevat häbi. (1) Punastamine on olnud teemaks ajaloo- ja kultuuriteemalistes uurimustes kui keha, eriti näoga seotud fenomen, mis tähistab naha kui vahendaja kaudu sidet inimese ja maailma vahel, kuid neilgi puhkudel on ta jäänud kindla vastuseta. Punastamisel on erinevaid variatsioone ja põhjustajaid ja kõiki neid ei ole lihtne mõõta, kuid olukord on tänapäevase tehnoloogiaarenguga paranenud. Näiteks Charles Darwini märkmikust võib leida tema kõige esimesed mõtted punastamisest, et see ilming on seotud seksuaalse tähendusega. Punastamine, mh seotuna ka häbiga, seondub sageli ootamatustega, kimbatuse ja segadusesolekuga. Uuringutest on selgunud, et mitte punastamine ise, vaid pigem suhtumine punastamisse on võib saada probleemiks. Kultuurideülestes uuringud näitavad, et punastamine ei küsi rahvust, küll aga selle ilmnemise selgus sõltub jume - heledamal nahal on puna kergemini silmatav. Üks punastamise kohta korraldatud küsitlus hõlmas 98 keelt ja dialekti. Punane seostus häbiga neist 78 keeles, peamiselt heledama jumega keelerääkijate seas. (2)

Selle väljendi värvinimetus (*roja, rosso*) on ainus, mille tüvi on kindlaks tehtud indeuroopa algkeelde välja (räägiti oletatavasti 5000 aastat tagasi, kuskil Ida-Euroopa või Lääne-Aasia aladel). Sõna algkuju on *reudh ja tähendab “punane, punakat jumet valgenahalisel inimesel või üldisemalt, punakat värvitooni”.

1. [Espressioni idiomatiche con i COLORI in italiano: Quante ne conosci? – LearnAmo](#)
2. [The puzzle of blushing | The Psychologist \(bps.org.uk\)](#)
3. [*reudh- | Meaning of root *reudh- by etymonline](#)

MEEDIAKAJASTUS

Projekti tulemuste üheks väljendusvormiks valiti kajastuse TÜHI Facebooki lehel, mis sai kooskõlastatud Tallinna ülikooli humanitaarteaduste instituudi kommunikatsioonispetsialisti Ivo Rulliga. Ajavahemikul 03.01 - 09.01.2022 jagatakse iga päev blogipostitus, kus avaldatakse visualiseeritud projekti tulemused. Nimelt avaldatakse, mis on levinumad värvid mida väljendites

kasutatakse ja mis on levinumad kultuuriülesed väljendid. Postitused kujutavad endast värvilisi tekstiga pilte. Postituste sari sai nimetuseks “värvinädal”.

Võimalusel kajastatakse “värvinädalat” ka muudes TÜHI kanalites (Meediavärv, kuu uudiskiri) ning ülikooli kanalites (LUNA, nädala Varia uudiskiri).

Ajakava

- 03.01 - must + levinumad väljendid
- 04.01 - punane + levinumad väljendid
- 05.01 - valge + levinumad väljendid
- 06.01 - sinine + levinumad väljendid
- 07.01 - roheline + levinumad väljendid
- 08.01 - levinumad kultuuriülesed väljendid
- 09.01 - levinumad väljendid eesti emakeelega vastajate seas

Lisaks plaanitakse projekti tulemustest põhjalikumalt rääkida artiklis, mille eeldatav valmimisaeg on varakevadel ning mida plaanitakse avaldada ka laiemale publikule kättesaadavas meediakanalis (nt Novaator.err.ee, Müürileht, Sirp jm).

IGA RÜHMALIHKME ÕPIKOGEMUS

Triin Laas - projektijuhina on peamine kogemus olnud õppida usaldama. Isegi, kui on kange tahtmine ise tegema hakata, peab pigem vaatama uuesti senist tegevuskava või plaani. Sest see on ühine projekt ja soolod tuleb hoolikalt läbi mõelda. Natuke nagu lavastamine. Lisaks teadmine, et millegi üle mõtisklemine muutub väga põnevaks, kui sellesse süüvida ja küsida ka teiste inimeste käest.

Ly Määr - õpikogemusi oli mitmeid. Nii nagu iga töö on erinev, siis ka kogemused igas uues töögrupis on erinevad. Peamisi õpikogemusi ja -kohti oli kokku kolm: sain harjutada vahenädala ettekandes esinemisoskust, siis veel küsitluste jagamise ja levitamise kogemuse, nii positiivseid kui ka negatiivseid, ning etümoloogilise uurimuse koostamise kogemuse. Sellega seoses tutvusin veel kahte minu jaoks uue otsingumootoriga *Skelli* ja *Sketch Engine*'i võimalustega. Värviväljendite tekkelooga tutvumiseks, pidin kasutama mitmeid erinevast vallast sõnastikke, mh ladina-, kreeka keele omi, orienteeruma minu jaoks võõrastes tekstides nii itaalia, soome, vene, hispaania keeles.

Anna Gubskaja - projektis osalemine oli väga meeldiv ja põnev kõigepealt tänu toredatele rühmaliikmetele ja juhendajatele. Projekti raames sain tegeleda selliste ülesannetega, millega pole

seni kokku puutunud. Oma eriala raames tegelen igapäevaselt eesti ja ingliskeelsete tekstide tõlkimisega, aga projekt võimaldas kasutada ka hispaania ja vene keele oskust, et rühmatöösse panustada. Koostasin küsimustike neljas keeles ning analüüsisin hispaania- ja venekeelsete küsimustike vastusi. Samuti tegelesin projekti tulemuste visualiseerimisega ning joonistasin pilte, et neid meedias kajastada. Seega sain siduda oma hobi ja õpingud, mis oli väga meeldiv.

Polina Pototskaja - Tänu projektile sain omandada uusi teadmisi ja uurimis oskusi. Nüüd ma saan paremini Excel tabeliga töötada ja teha andmete analüüsi. See oli minu jaoks väga õpetlik kogemus, mis aitab mulle ka tulevikus uurimusi teha. Sain palju uusi teadmisi nii itaalia, kui ka teiste keelte värviväljendite ja keelekasutuse kohta. Harjutasin küsimustiku läbiviimises ja andmete kogumises, oli eriti huvitav analüüsida andmeid itaalia keeles, sest see on seotud minu eriala ja igapäevase õpingutega. Seega sain neid teadmisi kohe itaalia keele tundides kasutada.

Pamela Rannamets - projekt osutus minu jaoks äärmiselt huvitavaks ja õppisin erialaväliselt juurde nii mõndagi. Kõige rohkem olen ma rahul sellega, et sain juurde teadmisi värviväljendite kohta erinevates keeltes, nii tutvudes kirjandusega ning hiljem analüüsides küsimustike tulemusi. Minu ülesandeks oli koostada soomekeelne küsimustik ja hiljem analüüsida andmeid soome keeles. Kõige keerulisemaks osutus küsimustike jagamine minu jaoks ja pidev meeldetuletamine, et neid täidetakse. Hiljem kuue keele tulemuste analüüs oli mahukas protsess, aga põnev oli lugeda ja tutvuda erinevate väljenditega kuues erinevas keeles ja leida nende ühisosa.

Katrin Lumiste - Projektis osalemine oli väga huvitav kogemus ning eriala ainetes poleks ma sellise teemaga ilmselt kokku puutunud. Projektis sain võimaluse lugeda materjale värviväljenditest, kogemuse erinevate keelte küsimustike tulemuste analüüsiga ning kokkuvõtete tegemisega. Kõige ajamahukamaks, kuid samas väga huvitavaks, osutus tulemuste analüüs, kus tuli omavahel võrrelda kuue erineva keele vastuseid ning seeläbi leida nende vahel sarnased värviväljendid. Väga huvitav oli lugeda erinevaid värviväljendeid ja -nimetusi, mida erineva emakeelega inimesed on pakkunud.

LISAD

Küsimustikud:

eestikeelne küsimustik: <https://forms.gle/jzoLYQzrUeTtU8Jq9>

soomekeelne küsimustik: <https://forms.gle/j9xrw4i57ELC9Bry5>

ingliskeelne küsimustik: <https://forms.gle/gqo1PvjzWC4QPXwi6>

hispaaniakeelne küsimustik: <https://forms.gle/CRDkraJrfxcLDZJQA>

venekeelne küsimustik: <https://forms.gle/bd2aGc5DHDbCZTK9>

itaaliakeelne küsimustik: <https://forms.gle/776Mbd625LqFYfS3A>

Eestikeelse küsimustiku näidis.

ELU projekt "Värvid keeles ja kultuuris", keelerühma küsimustik

Tere!

Oleme Tallinna Ülikooli tudengid ning viime läbi ELU projekti "Värvid keeles ja kultuuris" (ainega saab lähemalt tutvuda siin: <https://elu.tlu.ee/>).

Meie projekti eesmärk on välja selgitada levinumad värvidega seotud fraasid kuues erinevas keeles (eesti, inglise, vene, soome, itaalia ja hispaania).

Küsimustik on anonüümne.

Suur tänu koostöö eest!

Triin Laas, Polina Polotskaja, Pamela Rannamets, Katrin Lumiste, Ly Määr, Anna Gubskaja
Kontakt: trinn@tlu.ee

* Kohustuslik

E-post (ei ole kohustuslik). Täitke juhul, kui soovite, et jagame Teiega uurimistulemusi.

Teie vastus

Vanus *

Teie vastus

Sugu *

- Mees
- Naine
- Ei soovi vastata

Rahvus *

Teie vastus

Emakeel *

Teie vastus

Haridus *

- Põhiharidus
- Keskkharidus
- Kutseharidus
- Kõrgharidus

Palun kirjutage nii palju värvidega seotud eestikeelseid väljendeid kui meenub. Need võivad olla liitsõnad (näide: mururoheline), sõnapaarid (näide: must turg) või laused (näide: Müüsin eile kõik kirsid mustal turul maha). *

Teie vastus